

*О.Г. ШАЙКО, кандидат економічних наук, доцент
С.М. КОНЦЕБА, кандидат економічних наук
Уманський національний університет садівництва*

Шляхи підвищення ефективності виробництва олійних культур на регіональному рівні

Постановка проблеми. Одним з основних завдань аграрної реформи в Україні є підвищення економічної ефективності сільськогосподарського виробництва в цілому та окремих його галузей, зокрема вирощування олійних культур. Наявність в Україні сприятливих ґрунтово-кліматичних умов для вирощування основних олійних культур, значний економічний потенціал створюють необхідні умови для організації ефективного виробництва олієсировини.

Олійні культури, поряд із зерновими, становлять основу аграрної економіки України, і не тільки забезпечують внутрішні потреби, але й завжди були головними чинниками формування експортного потенціалу вітчизняного агропромислового комплексу. Україна займає одне з провідних місць серед соняшникосійних держав, виробляючи щорічно понад 20% насіння соняшнику у світі, у 2010/11 МР українськими товаровиробниками зібрано 22,0 % світового обсягу цієї культури. Крім того, Україна в 2010 році вийшла на друге місце за площами посівів соняшнику в світі та займає третє місце за площами посівів ріпаку в Європі [5].

Фактором, що стримує реалізацію наявного потенціалу й підвищення економічної ефективності, є те, що розширення площ під соняшником понад науково обґрунтовані норми призводить до виснаження ґрунтів, втрати їхньої родючості, негативно впливає на врожайність культур, що вирощуються після такого попередника.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різним аспектам ефективного функціонування олієпродуктового підкомплексу, питанням економічної ефективності, розви-

тку виробництва окремих олійних культур упродовж останніх років присвятили праці вітчизняні та зарубіжні вчені, зокрема Г.А. Голуб [2], В.С. Жигало, О.В. Сікачина [3], А.В. Фаїзов [6, 7], R. Holtzapffel, H. Johnson, O. Mewett [8], W. Jaeger, R. Siegel [9] та інші науковці. Проте недостатньо вивченими залишаються проблеми розвитку виробництва олійних культур на регіональному рівні. У цьому контексті особливої уваги заслуговує проблема всебічного вивчення стану й наукового обґрунтування напрямів розвитку виробництва олійних культур. Актуальність вказаної проблематики та необхідність глибокого вивчення розвитку виробництва олієсировини як стратегічно важливого для економіки України обумовлюють актуальність подальших досліджень цих проблем.

Мета статті – висвітлити сучасний стан розвитку виробництва олійних культур та його економічну ефективність, пошук шляхів її підвищення на регіональному рівні.

Виклад основних результатів дослідження. Черкаська область належить до регіонів із сприятливими природно-кліматичними умовами для культивування олійних культур. Із цієї групи культур у регіоні вирощують соняшник, озимий і ярий ріпак, сою, на незначних площах висівають мак та ріжій. Черкащина входить до "соєвого поясу" України й посідає сьоме місце за виробництвом сої.

Частка виробників регіону у валовому виробництві соняшнику незначна й не перевищує 4,0%.

Виробництво продукції олійних культур у Черкаській області динамічно розвивається. Порівняно із 2000 роком майже вдвічі збільшилися площі соняшнику, у сім разів зросли площі, відведені під ріпак, під соєю розши-

рилися у 15 разів. За останні п'ять років олійні культури в регіоні вирощували на площі 191,3 тис. га, середній валовий збір їх становив 400,4 тис. т. Найбільш поширеною олійною культурою в регіоні, як і по Україні в цілому, є соняшник, хоча упродовж останніх його років частка у посівах олійних культур скоротилася. В області намітилася чітка тенденція до розширення виробництва інших нетрадиційних олійних культур. Якщо в 2000 році під посіви соняшнику було відве-

дено 88,8% площ, зайнятих олійними культурами, то в 2011-му – лише 57,2%. Таку тенденцію слід вважати позитивною, оскільки на відміну від соняшнику, що виснажує землю, соя збагачує ґрунт біологічним азотом і вважається добрим попередником майже для всіх сільськогосподарських культур. Ріпак за врожайності 40 ц/га залишає після себе 120 ц/га біомаси у вигляді соломи та кореневих решток, що в сумі становить близько 100 кг азоту на 1 га [1] (рис. 1).

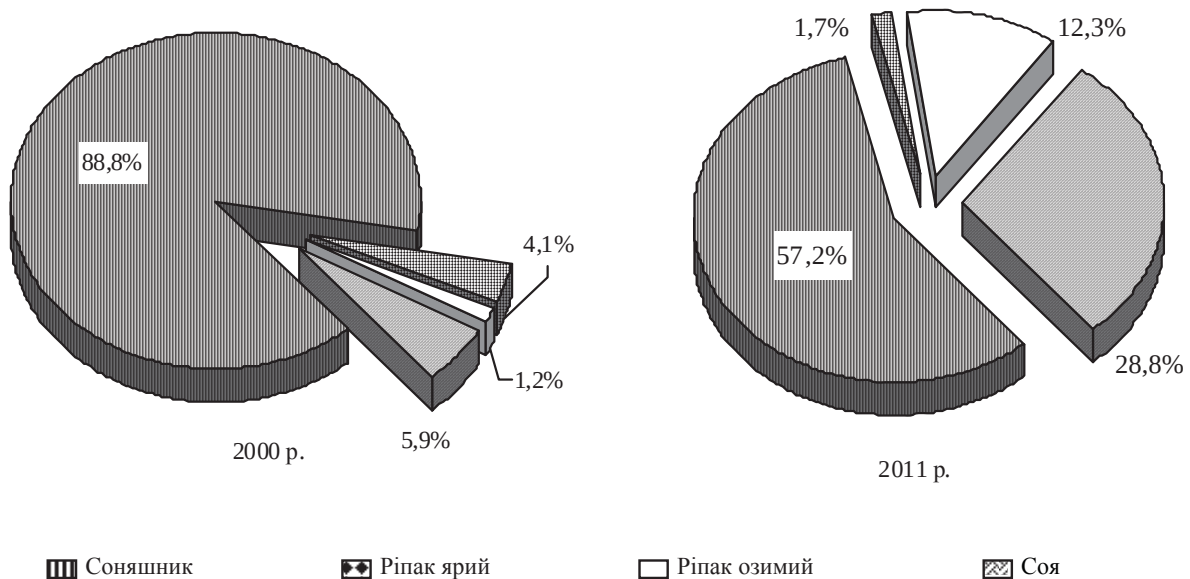

Рис. 1. Структура зібраних площ основних олійних культур у сільськогосподарських підприємствах Черкаської області

Джерело: Розроблено авторами за даними Бюлетеня про фінансово-господарську діяльність сільськогосподарських підприємств за 2000, 2011 роки / [ред. В.П. Приймак]. – Черкаси : Головне управління статистики у Черкаській області.

Виробництво соняшнику на Черкащині динамічно розвивається: порівняно із 2007 роком посівні площі під культурою зросли в 1,8 раза й досягли максимального розміру за

останні 70 років (159,0 тис. га) у 2011 році. Середня врожайність за цей період по області збільшилася на 23,8 % і становила 23,4 ц/га (табл. 1).

1. Динаміка врожайності олійних культур у сільськогосподарських підприємствах Черкаської області, ц/га

Культура	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2001 р. до 2007 р.	
						+;-	%
Соняшник	18,9	20,8	24,2	22,2	23,4	4,5	123,8
Ріпак ярий	11,8	12,5	17,4	13,8	23,3	11,5	197,5
Ріпак озимий	16,3	30,1	22,1	19,6	21,0	4,7	128,8
Соя	12,3	20,8	14,5	12,6	17,4	5,1	141,5

Джерело: Бюлетень про фінансово-господарську діяльність сільськогосподарських підприємств за 2007, 2008, 2009, 2010, 2011 роки / [ред. В.П. Приймак]. – Черкаси : Головне управління статистики у Черкаській області.

Невисока врожайність альтернативних олійних культур стримує подальше збільшення їхнього виробництва в регіоні. Для порівняння, врожайність сої у світі значно

вища, ніж інших олійних культур, зокрема в США вона коливається у межах 26,7-29,6 ц/га, а в кращих фермерських господарствах цієї країни збирають по 40-50 ц/га. Аналогіч-

ні приклади можна навести і стосовно ріпаку.

Вирощування насіння олійних культур традиційно залишається прибутковою галуззю сільськогосподарського виробництва. Так, у 2011 році сільськогосподарські виробники області від реалізації насіння соняшнику одержали на 1 га посіву 2294,31 грн прибутку при рівні рентабельності 55,7%, сої – відповідно 858,29 грн при рентабельності 32%, насіння ріпаку – 1518,88 грн при рентабельності 28,3%. Рівень рентабельності виробництва насіння соняшнику майже протягом усього періоду перевищує 50%, що дає підстави стверджувати про відносно стабільний стан галузі й перспективи подальшого розвитку (табл. 2).

Зниження рівня рентабельності виробництва соняшнику спричинене випередженням темпу зростання собівартості порівняно із підвищенням ціни. Так, за 2007 – 2011 роки ціна реалізації зросла в 1,8 раза, а собівартість – удвічі. Різниця між ціною на со-

няшник та його собівартістю із року в рік зменшується: якщо у 2007 році собівартість виробництва 1 ц насіння соняшнику становила 55,8% ціни реалізації, то упродовж останніх років вона була не менше 60%, причому найвищим цей показник був у 2008 році (90%).

У кращих підприємствах за економічно обґрунтованого й комплексного використання засобів інтенсифікації спостерігається закономірне зростання врожайності соняшнику вищими темпами порівняно з витратами, зниження собівартості продукції, підвищується рівень рентабельності. Зокрема, у ФГ "Ладіс" Монастирищенського району завдяки використанню високоякісного насіннєвого матеріалу, внесенню мінеральних добрив і дотриманню технології в 2011 році на площі 290 га зібрали по 58,1 ц/га. При цьому повна собівартість 1 ц становила 153,23 грн. Завдяки цьому рівень рентабельності вирощування соняшнику в підприємстві досяг 129%.

2. Економічна ефективність виробництва насіння соняшнику сільськогосподарськими підприємствами Черкаської області

Показник	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2011 р. до 2007 р.	
						+;-	%
Собівартість 1 ц реалізованої продукції, грн	107,6	120,72	134,07	194,14	219,94	112,3	204,4
Ціна реалізації 1 ц, грн	192,86	132,6	194,83	328,41	342,53	149,7	177,6
Прибуток (збиток), грн:							
на 1 ц реалізованої продукції	85,25	11,88	60,76	134,27	122,59	37,3	143,8
на 1 га площі	1748,22	162,86	1576,41	3027,49	2294,31	546,1	131,2
на 1 га площі (враховуючи рівень товарності)	1611,28	247,12	1470,39	2980,86	2868,57	1257,3	178,0
Рентабельність (збитковість) продаж, %	44,2	9,0	31,2	40,9	35,8	-8,4	-
Рівень рентабельності (збитковості), %	79,2	9,8	45,3	69,2	55,7	-23,5	-

Джерело: Розраховано з використанням джерел: Бюлетень про фінансово-господарську діяльність сільськогосподарських підприємств за 2007, 2008, 2009, 2010, 2011 роки / [ред. В.П. Приймак]. – Черкаси : Головне управління статистики у Черкаській області.

Основою формування будь-якого продуктового ринку, в тому числі сої, є конкурентоспроможна пропозиція. За досліджуваний період простежується тенденція до збільшення кількості операторів ринку сої. Якщо в 2000 році реалізували сою лише 57 сільськогосподарських підприємств, з них 72% одержали від реалізації зерна цієї культури прибуток, у 2007-му – 181 підприємство, то в 2011 році вирощуванням її займалися 208 аграрних формувань Черкащини, з них лише

37 одержали збитки. Вигідність вирощування сої, відсутність проблем зі збутом продукції приваблює дедалі ширше коло сільськогосподарських підприємств.

Виробництво та реалізація сої, як й інших олійних культур, є прибутковою галуззю аграрного сектору Черкащини. За рахунок випереджального росту ціни порівняно з рівнем собівартості виробництва сої протягом досліджуваного періоду забезпечувало виробникам прибуток (табл. 3).

3. Економічна ефективність виробництва сої сільськогосподарськими підприємствами Черкаської області

Показник	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2011 р. до 2007 р.	
						+;-	%
Собівартість 1 ц реалізованої продукції, грн	133,54	176,93	190,21	249,49	210,39	76,9	157,5
Ціна реалізації 1 ц, грн	164,29	154,20	265,91	257,95	277,79	113,5	169,1
Прибуток (збиток), грн:							
на 1 ц реалізованої продукції	30,75	-22,74	75,70	8,45	67,40	36,6	219,2
на 1 га площі	332,84	-209,03	800,62	98,11	858,29	525,5	257,9
на 1 га площі (враховуючи рівень товарності)	362,89	-284,21	1317,11	116,67	1570,40	1207,5	432,7
Рентабельність (збитковість) продаж, %	18,7	-14,7	28,5	3,3	24,3	5,5	-
Рівень рентабельності (збитковості), %	23,0	-12,9	39,8	3,4	32,0	9,0	-

Джерело: розраховано з використанням джерел: Бюлетень про фінансово-господарську діяльність сільськогосподарських підприємств за 2007, 2008, 2009, 2010, 2011 роки / [ред. В.П. Приймак]. – Черкаси : Головне управління статистики у Черкаській області.

У 2011 році виробники сої одержали по 858,29 грн прибутку на кожен гектар посівів сої при рівні рентабельності 32%, що на 9 в.п. більше, ніж у 2007 році. Виробництво сої було збитковим лише в 2008 році, коли на кожен вкладену в дану галузь гривню виробники понесли майже 13 коп. збитку. Причиною цього став надзвичайно низький рівень закупівельних цін, найнижчий за останні п'ять років. Характерною особливістю вирощування сої в сільськогосподарських підприємствах Черкащини є низький рівень товарності, зокрема в 2011 році підприємства реалізували лише 54,7 % урожаю, що зумовлено її використанням як концентрованих кормів в галузі тваринництва. За умови стовідсоткового рівня товарності, підприємства могли б одержати по 1570,40 грн прибутку з розрахунку на 1 га посіву цієї культури.

У кращих підприємствах завдяки дотриманню технології вирощування та оптимальному добору сортів, вирощування сої є високорентабельною галуззю рослинництва. Наприклад, у ФГ "Степ" Жашківського району завжди одержують значно вищі врожаї, ніж у середньому по області, що забезпечує підприємству високу ефективність виробництва цієї культури. У 2011 році в господарстві на кожен із 30 га сої мали по 12,7 тис. грн прибутку, а з урахуванням рівня товарності прибуток на 1 га досяг 13,3 тис. грн при рівні рентабельності 406,4%.

Ефективність виробництва ріпаку, як й інших олійних культур, залежить, насамперед, від його врожайності, яка в регіоні у 2011 році становила 20,6 ц/га і була значно нижчою, ніж у країнах Західної Європи, де вона перевищує 30 ц/га [5]. Цей чинник стримує збільшення обсягів виробництва й підвищення економічної ефективності вирощування даної культури (табл. 4).

Рівень рентабельності виробництва озимого ріпаку в сільськогосподарських підприємствах протягом 2007-2011 років коливався в межах 15,4-60,0 % під впливом співвідношення ціни реалізації та собівартості 1 ц насіння ріпаку. Найбільш сприятливим для виробників це співвідношення було у 2008 році, коли повна собівартість становила лише 62,5 % ціни продажу насіння ріпаку. За розміром прибутку з розрахунку на 1 га, навіть враховуючи рівень товарності, вирощування ріпаку є вигіднішим, ніж сої. Проте за цим показником ріпак значно поступається соняшнику. Нині ріпак у регіоні вирощують на роздільних невеликих площах, що перешкоджає дотриманню оптимальних сівозмін, напрацюванню прийомів агротехніки, а отже, й ефективності виробництва.

Основними факторами, що стримують збільшення виробництва ріпаку, є низький рівень матеріально-технічного забезпечення, що не уможливорює чітко дотримувати технології виробництва; відсутність потужностей для післязбиральної обробки насіння.

4. Економічна ефективність виробництва насіння ріпаку озимого сільськогосподарськими підприємствами Черкаської області

Показник	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2011 р. до 2007 р.	
						+;-	%
Собівартість 1 ц реалізованої продукції, грн	135,57	134,84	190,63	247,56	310,55	175,0	229,1
Ціна реалізації 1 ц, грн	165,84	215,74	220,63	285,68	398,48	232,6	240,3
Прибуток, грн:							
на 1 ц реалізованої продукції	30,27	80,89	30,00	38,12	87,93	57,7	290,5
на 1 га площі	477,61	2295,81	633,22	786,91	1518,88	1041,3	318,0
на 1 га площі (враховуючи рівень товарності)	493,39	2434,90	662,93	747,24	1846,49	1353,1	374,2
Рентабельність продаж, %	18,3	37,5	13,6	13,3	22,1	3,8	-
Рівень рентабельності, %	22,3	60,0	15,7	15,4	28,3	6,0	-

Джерело: Розраховано з використанням джерел: Бюлетень про фінансово-господарську діяльність сільськогосподарських підприємств за 2007, 2008, 2009, 2010, 2011 роки / [ред. В.П. Приймак]. – Черкаси : Головне управління статистики у Черкаській області.

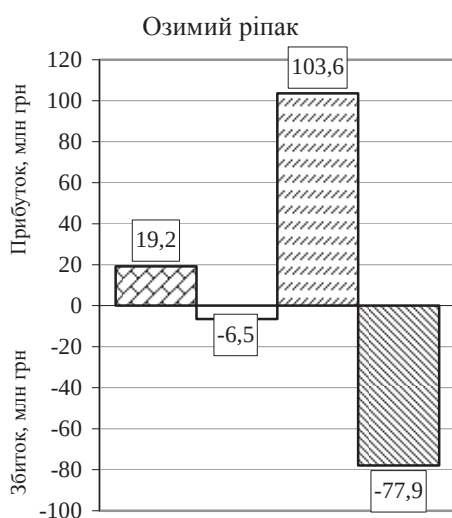
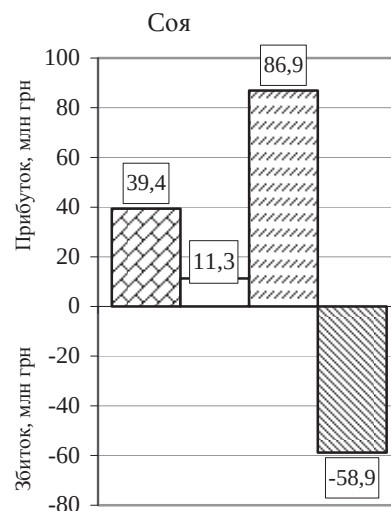
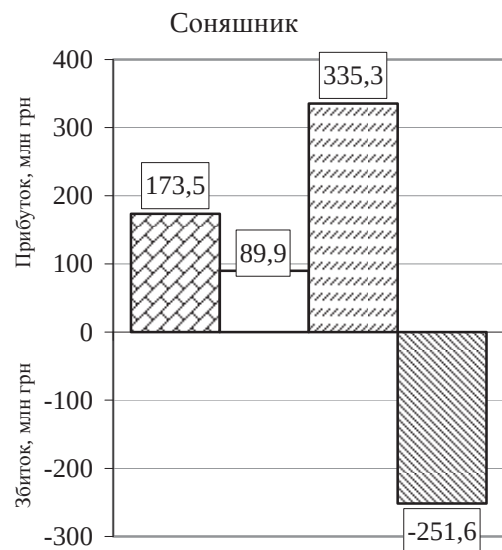
Відповідно до технологічних схем вирощування витрати на 1 га посівів озимого ріпаку після озимих зернових при врожайності 38-42 ц/га становлять 3305,61 грн [4]. Ріпак потребує догляду за посівами, обов'язковим є обробіток проти шкідників. При цьому кілька днів затримки з обприскуванням посівів проти хрестоцвітої білшки й ріпакового квіткоїда може призвести до повної втрати врожаю. Недосконалість зернозбиральної техніки також спричиняє значні втрати врожаю. Тому для збирання бажано використовувати спеціальну техніку.

Однією із необхідних складових розвитку ріпаківництва є розвиток насінництва цієї культури. Нині в області функціонує ТОВ "АгроРось" (м. Корсунь-Шевченківський), створене ще в 1994 році завдяки поєднанню капіталів вітчизняних та іноземних засновників, зокрема АФ "Соколівка" Жашківського району й американських компаній FMCi, "Дюпон", корпорації West Way. Із 1999 року підприємство займається насінництвом ріпаку. ТОВ "АгроРось" є дистриб'ютором "НПЦ-Лембке" і реалізує оригінальне насіння сортів та гібридів ріпаку. В ТОВ "АгроРось" створено власний механізований загін, оснащений обприскувачами "Кертитокс", комбайнами "Нью Холланд", пересувними сушарками для сушіння насіння. При цьому має місце комплексний підхід у технологічному забезпеченні: підприємство надає протруйники насіння, захищає посіви від шкідників, забезпечує збирання вирощеного врожаю ріпаку.

Важливим показником розвитку будь-якої галузі сільськогосподарського виробництва є розмір одержаного прибутку, на зміну суми якого впливає ряд факторів, серед них обсяг реалізованої продукції, рівень витрат підприємства на виробництво продукції, а також ціни на неї. Вплив факторів на зміну фінансового результату від реалізації продукції олійних культур досліджувався за допомогою методу ланцюгових підстановок. Проведені розрахунки дають змогу побудувати модель зміни суми прибутку від реалізації насіння соняшнику сільськогосподарськими підприємствами Черкаської області (рис. 2).

Спрямованість впливу чинників на зміну прибутку від реалізації продукції олійних культур була ідентичною для соняшнику та сої: позитивний вплив мало зростання обсягів і ціни реалізації, а підвищення собівартості негативно позначилося на зміні загальної суми прибутку. Щодо ріпаку, то на фінансовий результат від його реалізації впливала лише ціна, тоді як два інші чинники – обсяги продажу та собівартість 1 ц насіння спричинили зменшення прибутку.

Якщо проаналізувати структуру приросту прибутку, то видно, що негативний вплив зростання собівартості й зниження кількості реалізованої продукції (по озимому ріпаку) є менш вагомим фактором, і лише зовнішній чинник – ціна – зумовив зростання прибутку від реалізації всіх олійних культур, незважаючи на негативний вплив інших факторів.

- ▨ загальна зміна
- за рахунок зміни обсягів реалізації
- ▤ за рахунок зміни ціни реалізації
- ▧ за рахунок зміни собівартості 1 ц

Рис. 2. Модель зміни прибутку від реалізації олійних культур сільськогосподарськими підприємствами Черкаської області (у 2011 р. порівняно із 2007 р.)

Джерело: Розраховано з використанням джерел: Бюлетень про фінансово-господарську діяльність сільськогосподарських підприємств за 2007, 2011 роки / [ред. В.П. Приймак]. – Черкаси : Головне управління статистики у Черкаській області.

Дослідження підтверджують, що основними факторами, які впливають на розмір прибутку, є ціна та собівартість 1 ц продукції.

Висновки. Оскільки суттєво вплинути на ціну реалізації насіння підприємства не можуть, то собівартість і врожайність як чинники, що її зумовлюють, є тими внутрішніми факторами, які суттєво впливають на прибутковість ведення галузі. У сучасних умовах єдиним способом гарантувати прибутковість і конкурентоспроможність виробництва є зниження собівартості одиниці продукції. Тому стратегія сільськогосподарських товаровиробників повинна концентруватися на активному пошуку й мобілізації резервів

підвищення врожайності, а також зниження собівартості одиниці продукції. При цьому відомо, що зниження рівня витрат по всьому технологічному ланцюгу є запорукою прибутковості галузі, але за умови, що таке зниження не є порушенням технологічного циклу, особливо в умовах нестачі фінансових ресурсів на закупівлю необхідних матеріальних цінностей.

Високої врожайності олійних культур і, як результат, найменшої собівартості 1 ц продукції досягають за рахунок використання сучасної техніки та повною мірою мінеральних добрив і засобів захисту рослин. Основою високих урожаїв сільськогосподарських культур є високоякісне насіння. Олійні куль-

тури в цьому сенсі не є винятком. На сучасному аграрному ринку існує велика пропозиція високоякісних сортів та гібридів олійних культур. Важливим є своєчасне і якісне виконання всіх технологічних операцій по вирощуванню олійних культур. Тільки комплексне розв'язання цих та інших проблем

створить основу для підвищення врожайності, зниження собівартості й підвищення економічної ефективності виробництва олійних культур у регіоні. За таких умов вирощування цих культур стане перспективним напрямом аграрного виробництва.

Список використаних джерел

1. Гає О. Скільки ріпаку потребує сівозміна ? / [Електронний ресурс] / О. Гає. – Режим доступу: <http://www.propozitsiya.com/?page=146&itemid=2680>.
2. Голуб Г.А. Економічна ефективність виробництва олії в сільськогосподарських підприємствах / Г.А. Голуб, С.В. Лук'янець // Економіка АПК. – 2012. – №4. – С. 14–18.
3. Жигало В.С. Виробництво зернових та олійних культур в Україні: проблеми та перспективи в умовах світової продовольчої кризи / В.С. Жигало, О.В. Сікачина: за ред. В. Артюшина. – К.: Аналітично-дорадчий центр Блакитної стрічки ПРООН, 2008. – 44 с.
4. Інноваційні ресурсозберігаючі технології вирощування ріпаку / [за ред. Д. І. Мазоренка і Г. Є. Мазнева]. – Х.: "Майдан", 2008. – 144 с.
5. Статистична інформація Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://faostat.fao.org>.
6. Фаїзов А.В. Державне регулювання та розвиток олієжирового підкомплексу / А.В. Фаїзов // Економіка АПК. – 2012. – №6. – С. 30–35.
7. Фаїзов А.В. Олієжировий підкомплекс: проблеми і фактори розвитку / А.В. Фаїзов // АгроІнком. – 2011. – № 10–12 / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/chem_biol/agroin/2011_10-2/FAYIZOV.pdf.
8. Holtzapffel R. GM oilseed crops and the Australian oilseed industry / R. Holtzapffel, H. Johnson, O. Mewett. – Australian Government Bureau of Rural Sciences, Canberra, 2007. – 82 p.
9. Jaeger W. Economics of Oilseed Crops and Their Biodiesel Potential in Oregon's Willamette Valley / W. Jaeger, R. Siegel. – Oregon State University, 2008. – 50 p.

Стаття надійшла до редакції 08.012.2012 р.

*

УДК 338.334

Ю.В. РОЩИНА, кандидат економічних наук, доцент
Південний філіал Національного університету біоресурсів і природокористування України «Кримський агротехнологічний університет»

Еколого-економічний розвиток аграрного сектору України

Постановка проблеми. О. Рожен у статті «Від економіки ринкової до економіки біологічної [10] ...» зауважує, що на початку ХХІ ст. здійснюється перехід до біологічної економіки. Дійсно, сільське господарство почало перебудовуватися і повинно розвиватися на принципах аграрного природокористування.

Система управління природокористуванням та охороною навколишнього середови-

ща, яка сформована ще на початку 1990-х років, не відповідає принципам еколого-економічної збалансованості розвитку національної економіки та її окремих галузей. Відсутність реальних стимулів раціоналізації земле- і водокористування й охорони природи призвела до надзвичайно низької ефективності використання земельно-водних ресурсів. Загрозливими стають прогресуючі темпи наростання деградації агро-екосистем, зниження родючості ґрунту, забруднення компонентів навколишнього середовища. Більше того, не розв'язані соціа-

© Ю.В. Рощина, 2013